

Осова О. О.

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

КОРПУС ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ НОМІНАТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ «ОДЯГ»: НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКІ ПАРАЛЕЛІ

У статті досліджено фразеологічні одиниці з номінативним компонентом «одяг» у німецькій та українській лінгвокультурі. З'ясовано, що лексичний і структурно-синтаксичний аспекти фразеологічних одиниць досліджуваних мов перебувають у складному взаємовідношенні.

Виявлено, що на лексичному рівні кількісною перевагою формально пов'язаних компонентів і більш широким діапазоном їх участі в різних типах стійких словесних комплексів характеризується українська мова. У процесі порівняння фразотворчої активності компонентів у досліджуваних мовах виявлено помітну різницю. На матеріалах фразеологічного фонду з компонентом «одяг» німецької та української мов простежено, що в досліджуваних мовних системах домінують окремі назви, які означають частини тіла людини, елементи побуту, продукти його духовної та матеріальної діяльності. Схожість лексичного аспекту різних фразеологічних систем пояснюється наявністю спільного для всіх народів соціального й гносеологічного коду колективної етносвідомості.

Структурно-синтаксичний аналіз мовного матеріалу дав змогу з'ясувати основні відмінності фразеологічного фонду з компонентом «одяг» німецької та української мов. Зокрема, для української мови є характерним більш чітке окреслення кордонів між прикметниками й прислівниками; особливі морфологічні форми утворюють дієприслівники; специфічна стосовно німецької мови морфологічна категорія дієслівного виду; українська система відмінків включає на дві відмінкові форми більше, ніж німецька. Особливістю німецької мови є те, що іменник має спеціальний граматичний супровідник – артикль; у більшості структурних позицій іменник виступає з прийменником; німецьке дієслово має більш диференційовану систему часових форм. Серед інших міжмовних структурно-синтаксичних відмінностей варто відзначити розбіжності в наборі, семантиці, використанні й значущості засобів синтаксису – службових слів, порядку слідування елементів схеми, інтонації, які беруть участь у формуванні структурно-синтаксичних схем.

Отже, відмінності в структурно-синтаксичній організації між німецькою та українською фразеологією спостерігаються на рівні речення. Вони відповідають загальномовним характеристикам, дієслівності й двоскладності речень німецької мови.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, компаративний аналіз, німецька мова, українська мова, лексичний аналіз, структурно-синтаксичний аналіз.

Постановка проблеми. Національно-культурні особливості мови найбільш повно та яскраво відбиваються у фразеологічних одиницях, оскільки саме вони акумулюють інформацію про предмети та явища етнонаціонального середовища, умови життя й багатовікову мудрість носія народу, мова якого вивчається. У контексті досліджуваної проблеми слушною є думка В. Телії, яка зазначає, що фразеологія «відображає головним чином повсякденний емпіричний, історичний і культурний досвід мовного колективу, пов'язаний із його культурними традиціями» [7, с. 82]. Відбиття цього досвіду відбувається через образну уяву, яка є стрижнем внутрішньої форми фразеологізмів, що є унікальними для будь-якої мови.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики в центрі уваги науковців перебуває фразеологічна проблематика на синхронічному рівні. Компаративний аналіз структурно-семантичних особливостей фразеологічних одиниць мов дає змогу виявити спільні паралелі в національному характері формування мовної особистості та становлення її духовних цінностей, саме тому компаративні дослідження лексичного й структурно-синтаксичного аспектів фразеологічних одиниць є актуальними в сучасній лінгвістиці. На особливу увагу заслуговує питання здійснення порівняльного аналізу фразеологізмів двох неспоріднених мов (німецької та української), об'єднаних наявністю певного компонента, у більш вузькому напрямі (з головним компонентом «одяг») у силу їх неординарності й різноплановості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У науковій літературі існує низка досліджень видатних лінгвістів (Н. Амосова, В. Архангельський, Л. Булаховський, В. Виноградов та ін.), присвячених загальним питанням розвитку теорії фразеології. Проблемами вивчення фразеологічних одиниць у німецькій мові займалися М. Літвінова, І. Задорожна, К. Мізін, В. Школяренко, Г. Капніна та ін. Компаративні дослідження в галузі фразеології в різні часи здійснювали В. Аракін, Р. Будагов, Р. Колшанський, І. Сухова, Є. Макаєв та ін. Результати здійснення синхронно-зіставного аналізу фразеологічних одиниць різних мов висвітлені в працях зарубіжних учених (Ю. Аваліані, Л. Розейнзон, А. Райхштейн). Однак у лінгвістичній науці відсутнє цілісне дослідження, присвячене компаративному аналізу фразеологічних одиниць із номінативним компонентом «одяг» у німецькій та українській мовах.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у виявленні тотожностей і відмінностей фразеологізмів з номінативним компонентом «одяг» двох неспоріднених мов на основі лексичного та структурно-синтаксичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Фразеологічні одиниці з компонентом «одяг» в українській і німецькій мовах становлять значний шар, складений як за кількістю (близько 180 одиниць), так і за структурно-системною організацією [1; 2; 8; 9; 10]. У процесі дослідження виявлено такі особливості фразеологічних систем, що порівнюються. По-перше, для української мови є характерною велика кількість лексично та фразеологічно зв'язаних прикметників, які поєднуються з обмеженим колом іменників (наприклад: *тяжка мономахова корона, у самій сорочці, бабський валянок, як порваний чобіт, клепацева свита, дерев'яний бушлат, як свої старі чоботи, у їжачових рукавицях тощо*) [8]. Цій більшості протистоїть майже повна відсутність таких прикметників у німецькій мові. Винятки становлять прикметники, що походять від власних назв, наприклад: *mutter's Schürze*. По-друге, в українській мові спостерігається значно більша кількість лексично та фразеологічно пов'язаних дієслівних компонентів (наприклад: *закладати за галстук, плакати в жилетку, народитися в сорочці, смалити халявки, кинути/підняти рукавицю, закидати шапками, заткнути за пояс, боти двинути, рукава не обмочить, чоботи ведуть, набивати кишені, кожуха не пошиєш, залазити в кишеню, діставати по шапці, протерти штани, ханьки м'яти тощо*) [8; 9]. У німецьких фразеологічних єдностях і стійких фразах фор-

мально зв'язані дієслівні лексеми зустрічаються доволі рідко, наприклад: *j-m platzt den Kragen, j-n in seine Hut nehmen, die Hosen anhaben, j-m die Stiefel lecken, den bunten Rock anziehen* [10, с. 129]. По-третє, у німецькому фразеологічному складі переважають субстантивовані некротизми. Серед некротичних компонентів німецької фразеології панують композити та зрощення, які входять головним чином у дієслівні фразеологічні одиниці, наприклад: *den Fehedehandschuh aufnehmen/hinwerfen, unter dem Deckmantel, sich j-m an die Rockschoße hängen* [10, с. 89].

Кількісну перевагу складних слів серед німецьких унікальних фразеологічних компонентів утворюють передусім іменники, деякою мірою прислівники й короткі прикметники. Для української мови складні слова-некротизми зовсім не характерні. При зіставленні еквівалентних фразеологічних одиниць у складі українських одиниць німецьким складним словам-некротизмам відповідають або неунікальні лексеми, або словосполучення, наприклад: *im Evakostüm – у костюмі Єви*.

Отже, здійснений компаративний аналіз фразеологічних одиниць із компонентом «одяг» у двох неспоріднених мовах дає змогу стверджувати про кількісну перевагу формально пов'язаних компонентів і більш широкий діапазон їх участі в різних типах стійких словесних комплексів в українській мові.

У процесі порівняння фразотворчої активності компонентів у досліджуваних мовах виявлено помітну різницю. Так, під час фразотворення домінують окремі назви, які означають частини тіла людини, елементи побуту, продукти його духовної й матеріальної діяльності. У контексті досліджуваної проблеми варто відмітити, що в списках найбільш часто вживаних фразеологізмів відсутні лексеми, що позначають національно-специфічні явища.

У більшості найбільш розповсюджених в одній фразеологічній системі компонентів іменників є лексичні співвіднесення в іншій фразеологічній системі, які також належать до кількості високочастотних. Існує незначна різниця у фразотворчій активності між окремими міжмовними лексичними еквівалентами. Так, в одних випадках фразотворча активність більшою мірою виражена в німецьких, а в інших – в українських фразеологізмах.

Досліджуючи найбільш загальні (субкатегоріальні) значення, властиві субстантивним компонентам німецьких та українських фразеологічних одиниць у самостійному використанні, виділяємо такі характеристики: власні, загальні, конкретні, абстрактні іменники.

Аналізуючи фразеологізми з головним компонентом «одяг», можемо говорити про конкретні іменники, оскільки для поняття «одяг» інші структурно-семантичні розряди не властиві. Наприклад: *боти двинути, ламати шапку перед кимось, вивернути кожух, шити плаття, аж кофта здувається, рукава не обмочить, чоботи ведуть, штанами трусити, засакавши рукава, народитися в сорочці, у жилетку плакати, по Савці свитка, seinen Stiefel arbeiten, nicht in duter Schuhen stecken, in j-s Hut sein, wie sein Hemd, j-m eins auf die Mütze geben, den bunten Rock anziehen, hinter jedem Kittel herlaufen, j-d ist von den Socken, sich in den Mantel hüllen, j-n auf die Strümpfe bringen* [8; 9; 10].

Зазначимо, що серед загальної кількості субстантивованих фразеологічних компонентів конкретні іменники німецької мови займають 60%, а українські – 50%. Отже, для німецької мови характерна лексична атракція концепту «одяг» у складі фразеологічних одиниць, що не можна сказати про українську мову, тобто у фразеологізмах використовується обмежена кількість назв одягу.

Лексичний аспект фразеологічної одиниці утворюється сукупністю її лексичних компонентів – словоформ, які характеризуються в цьому значенні комплексу семантичною стійкістю, тобто зв'язністю використання, і парадигматичною стійкістю, нездатністю до регулярної заміни. Слушно зазначає А. Райхштейн: «Фразеологічні системи обох мов спираються в основному на одні й ті самі семантичні особливості лексики, є досить близькими з погляду сфер їх походження й образної основи» [4, с. 98].

У процесі дослідження з'ясовано, що деякі компоненти фразеологічних одиниць можуть замінюватися на низку інших лексем однотипної семантики, наприклад: *die Jacke voll kriegen – j-m die Jacke voll hauen; den bunten Rock anziehen – j-n in den bunten Rock stecken; боти двинути – боти відкинути; бити по кишені – залазити до кишені* [8; 10].

Як свідчать зіставлення, проведені сучасними дослідниками [1; 2], німецькі фразеологічні одиниці характеризуються більш високою частотністю вживання дієслів, дієприкметників і займенників. Загалом можна стверджувати, що в складі німецьких фразеологічних одиниць значно сильніше розвинута група іменника.

Підвищена дієслівність фразеологічних одиниць відображається й на загальнокатегоріальній належності самих фразеологізмів, тобто на їх розподіленні за співвіднесеністю з різними час-

тинами мови. У німецькій мові набагато більше дієслівних фразеологічних одиниць і відносно нижча кількість субстантивних.

Найбільшу кількість фразеологічних компонентів як у списку компонентів, так і в складі конкретних фразеологічних одиниць у досліджуваних мовах утворюють іменники й дієслова. Так, іменники, що однаковою мірою беруть участь в організації німецьких та українських фразеологічних одиниць, представлені лексично більш різноманітно в німецькій фразеології, дієслова – в українській. Саме в дієслівних компонентах протиріччя між структурною та лексичною активністю має найбільш виражений характер: у фразеологічному складі німецької мови дієслово має менш різноманітне лексичне вираження, ніж в українській. Наприклад: *j-m geht der Hut hoch, in j-s Hut sein, unter einen Hut kommen, bei j-m in guter Hut sein, j-n in seine Hut nehmen, den Hut ziehen, auf dem Hut machen, кинути рукавицю, закидати шапками, за пояс закинути* [2].

Досліджуючи лексичний аспект, вважаємо за потрібне детальніше зупинитися на омонімах, антонімах і синонімах, які характерні для фразеологічних одиниць німецької та української мов. Зокрема, омонімія у фразеологічних одиницях із назвами одягу обох мов майже не зустрічається й виявляється рідкісним явищем. Найпоширенішою лексико-семантичною групою є синонімічні фразеологізми. Наприклад, синонімічні ряди німецьких фразеологізмів: *j-m platzt der Kragen, j-m geht der Hut hoch, unter einen Hut kommen, es gibt gleich, was auf den Hut; hat die Hosen voll, sich (D) vor Angst in die Hose (n) machen, das Herz fällt ihm in die Hose (n); j-n in den bunten Rock stecken, zweierlei Tuch, den bunten Rock anziehen; або фразеологічні синоніми української мови: боти двинути, вдягнути дерев'яного бушлата, капці відкинути, зав'язати кеди; залишитися в одній сорочці, знімати останню сорочку, обібрати до нитки, у самій сорочці* [2].

Окрему групу утворюють антоніми, які не досить яскраво представлені у фразеологізмах із назвами одягу в досліджуваних мовах, але варто відзначити деякі реалії, наприклад: *кинути рукавицю – підняти рукавицю, засукаати рукава – опустити рукава, набивати кишені – вітер свище в кишенях; j-m den Fehdehandschuh hinwerfen – den Fehdehandschuh aufnehmen* [8; 10].

У результаті здійсненого структурно-синтаксичного аналізу корпусу фразеологічних одиниць із компонентом «одяг» у досліджуваних мовах виявлено, що структурно-синтаксичні схеми

фразеологічних утворень у німецькій та українській мовах мають значні розбіжності в наборі, семантиці та вживаності окремих елементів структурних схем – лексико-граматичних класів слів у певних морфологічних формах. Так, для досліджуваного корпусу фразеологічних одиниць української мови є характерною більш чітка лінія розмежування між прикметниками та прислівниками; особливі морфологічні форми утворюються за допомогою дієприслівників; морфологічна категорія дієслівного виду має свою специфіку порівняно з німецькою мовою; до складу української системи відмінків входить на дві відмінкові форми більше, ніж у німецькій. У німецькій мові, на відміну від української, іменник уживається з артиклем, за допомогою якого визначається рід; у більшості випадків структурних позицій іменник уживається з прийменником; дієслова в німецькій мові, на відміну від української, мають ширшу диференціацію часових форм. Відмінкове значення родового відмінка в українській мові значно багатше, на відміну від Genitiv у німецькій мові. Водночас відмінкові форми Nominativ, Dativ, Akkusativ у німецькій мові мають більш широку сферу використання, ніж українські називний, давальний і знахідний відмінки.

Аналіз фразеологічного фонду порівнюваних мов дав змогу з'ясувати основні відмінності серед синтаксичних засобів, за допомогою яких формуються структурно-синтаксичні схеми. Одним із яскравих прикладів зазначеного явища є відносно вільне порівняно з німецькою мовою розташування слів в атрибутивному словосполученні. Для німецької ж мови характерним є жорсткий порядок розташування елементів в атрибутивних словосполученнях, дієслівних конструкціях *sein + zu + Infinitiv I*, *haben + zu + Infinitiv I*, а також конструкціях із безособовим займенником *es* [2].

Відхилення від загальномовних синтаксичних правил, які зустрічаються в порівнюваних мовах, ускладнюють структурно-синтаксичну специфіку й утворюють універсальну особливість фразеологічного фонду мови. Так, наприклад, поєднання дієслів із прислівниками є досить поширеним явищем для фразеологічних одиниць німецької мови (*etw. schwarz malen, schief geladen haben*), що не є характерним для фразеологічної системи української мови.

Зіставлення основних структурно-синтаксичних схем німецьких та українських фразеологічних одиниць здійснювалося Е. Роттом на базі внутрішньої синтагматичної характеристики. Автор виділяє п'ять головних способів з'єднання

компонентів, які покладено в основу фразеологічних одиниць. Зазначені способи є типовими для німецької та української мов і дають змогу поділити фразеологічний склад обох мов на п'ять структурних класів – підрядні, сурядні, компаративні, предикативні та сполучникові фразеологічні одиниці.

Е. Х. Ротт справедливо зазначає значну тотожність наборів структурно-синтаксичних схем фразеологічних одиниць у німецькій та українській мовах [5; 6].

У класах підрядних і сурядних фразеологічних одиниць декілька міжмовних відмінностей у структурно-синтаксичних схемах узагалі не спостерігається. Варто відмітити лише окремі особливості структурно-синтаксичних схем і їх морфологічного оформлення в підрядних фразеологічних одиницях:

– у німецькій мові специфічні дієслівні конструкції *sein + zu + Infinitiv: nicht totzukriegen sein*; дієслівні сполучення з формальним займенником: *es ist Jacke wie Hose*; генетивні конструкції з семантикою обставини: *an mutters Schürze hängen*; прислівникові конструкції, які включають два прийменники: *nach und nach*;

– в українській мові – дієприслівникові звороти, наприклад: *спушивши рукава*; субстантивні сполучення з прислівником, наприклад: *чоботи в см'ятку*.

Сурядні фразеологічні одиниці в німецькій мові мають більш спрощену структуру, у якій повністю відсутні одиниці з безсполучниковим зв'язком. При цьому німецькі сурядні фразеологічні одиниці ширше розвинені в кількісному та функціонально-стильовому стосунку.

У фразеологічних одиницях німецької та української мов спостерігаються відмінності в структурних групах. У німецькій мові субстантивні порівняльні звороти представлені досить яскраво, наприклад: *wie sein Hemd, es ist Jacke wie Hose* [10]. В українській мові своєю різноманітністю відзначаються дієслівні звороти, наприклад: *як порваний чобіт; міняти, мов рукавички; як свої старі чоботи знати* [8].

Двоскладні предикативні фразеологізми в німецькій та українській мовах тотожні за своєю структурою, однак набір фразеологічних одиниць німецької мови більш різноманітний порівняно з українською, наприклад: *j-m eins auf die Mütze geben; j-m auf den Pelz rücken* [10]. Для української мови характерні двоскладні бездієслівні предикативні фразеологічні одиниці, наприклад: *по Савці свитка; з миру по нитці; по панові й шапка;*

чоботи не до ноги; не до шуби рукав; голий, босий і простоволосий [8].

Односкладні предикативні фразеологічні одиниці становлять специфіку української мови. Найбільш типові такі структури:

– дієслівно-безособові, наприклад: *рукава не обмочиш, кожуха не пошиєш, не ускочиш вище халяв, з лежби не справиш одежі, ханьки мнеш, на чужий роток не накинеш платок* [8];

– іменні-субстантивовані, наприклад: *та ж свита, та не так пошита; б'є по кишені; зніме останню сорочку; смале халявки; не в ті чоботи взувся* [8].

Крім того, у фразеологічному складі обох мов є незначна кількість фразеологічних одиниць, побудованих за нестандартними структурно-синтаксичними схемами.

Висновки і пропозиції. Отже, здійснений компаративний аналіз корпусу фразеологічних одиниць із компонентом «одяг» у німецькій та українській мовах дав змогу виявити спільні й відмінні риси в структурно-синтаксичній організації німецької та української фразеології.

Лексичний і структурно-синтаксичний аспекти фразеологічних одиниць досліджуваних мов мають складні взаємозв'язки. Лексична й семантична незалежність компонентів, що характерна для багатьох комплексів і пов'язана з їх автоном-

ним використанням, зумовлює неповну структурно-синтаксичну стійкість і навпаки. З погляду структурно-синтаксичного аналізу обох мов більшість компонентів фразеологічних одиниць становлять іменники й дієслова. Однак у німецькій мові більш широко представлена група іменників. Для української мови більш характерним є вживання дієслів у структурі фразеологічних одиниць. Важливим чинником міжмовних структурно-синтаксичних розбіжностей є відмінності в наборі, семантиці, уживаності й значимості синтаксичних засобів, які забезпечують формування структурно-синтаксичних схем. Для української мови специфічним є вільне варіювання слів, для німецької мови притаманний жорсткий порядок слідування елементів у фразеологічних одиницях. Розбіжності в структурно-синтаксичній організації між німецькою та українською фразеологією найбільш помітні на рівні речення, вони відповідають мовним характеристикам і підвищеній двоскладності й дієслівності німецького речення порівняно з українським.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальший аналіз фразеологічного фонду має широкі перспективи щодо здійснення компаративного аналізу фразеологічних одиниць із компонентом «одяг» в українській, німецькій та англійській мовах.

Список літератури:

1. Гавриш В. І., Пророченко О. П. Деякі питання німецької фразеології. *Німецько-український фразеологічний словник* : у 2 т. Київ : Радянська школа, 1981. С. 357–377.
2. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український тлумачний словник. Харків : Прапор, 1997. 462 с.
3. Осова О. О. Порівняльний аналіз фразеологічних одиниць із номінативним компонентом «одяг» у сучасній німецькій та українській мовах. *Будецинти изследования* : матеріали 7-ої Міжнар. наук.-практ. конф., (17–25 лютого 2011 р., Софія). Софія : БялГРАД, 2011. Т. 10 : Філологічні науки. С. 21–23.
4. Райхштейн А. Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии (для инс-тов и фак. ин. яз.) : учебное пособие. Москва : Высшая школа, 1980. 143 с.
5. Ройзензон Л. И., Авалиани Ю. Ю. Современные аспекты изучения фразеологии. *Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе*. Вологда, 1967. С. 63–97.
6. Ротт Э. Х. Структура фразеологем. *Некоторые вопросы романо-германской филологии*. Вып. 3. Челябинск, 1968. С. 78–137.
7. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.
8. Фразеологічний словник української мови. URL: <http://slovopedia.org.ua/49/53392-0.html>.
9. Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1993. 984 с.
10. Deutsch-ukrainisches phaseologisches Wörterbuch in zwei Bänden / Von W.I. Gawris und O.P. Prorotschenko. Київ : Радянська школа, 1981. Т. 1. 250 с. Т. 2. 273 с.

Osova O. O. THE SET OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE NOMINATIVE COMPONENT “CLOTHES”: GERMAN-UKRAINIAN PARALLELS

The article deals with the analysis of phraseological units with the nominative component “clothes” in German and Ukrainian linguistic culture. It has been determined that the lexical and structural-syntactic aspects of the phraseological units of the studied languages are in a complex relationship.

It has been found out that there are more formally connected components in the Ukrainian language and they are wider used in various types of stable verbal complexes. The languages under study significantly differ in terms of phrase-forming activity of the components. The phrasicon with the component «clothes» in German and Ukrainian proves that individual names meaning parts of the human body, elements of life, products of people’s spiritual and material activities dominate in the language systems under study. The similarity of the lexical aspect of different phraseological systems is explained by the social and epistemological code of collective ethnic consciousness common to all nations.

On the grounds of the structural and syntactic analysis of the language material the main differences of the phrasicon with the component «clothes» in German and Ukrainian have been determined. In particular, the Ukrainian language is characterized by a clearer distinction between adjectives and adverbs; past participles make special morphological forms; morphological category of the verb form is specific when compared with the German language; the Ukrainian case system includes two case forms more than the German one. The peculiarity of the German language is that the noun has a special grammatical companion – the article; in most structural positions the noun takes the preposition; the German verb has a more differentiated system of tense forms. Other interlingual structural-syntactic differences that are worth mentioning include variations in the set, semantics, use and significance of syntax units – linking words, the order of the elements in the utterance, intonation, which are essential for the formation of structural-syntactic schemes.

Thus, Ukrainian and German differ in their structural and syntactic organization at the sentence level. The differences correspond to the general linguistic characteristics, verb structure and sentence complexity in the German language.

Key words: *phraseological units, comparative analysis, the German language, the Ukrainian language, lexical analysis, structural and syntactic analysis.*